

KRISTINA RUTKOVSKA

Vilniaus universitetas, Polonistikos centras

Mokslinių tyrimų kryptys: lenkų tarmių Lietuvoje funkcionavimas ir stratifikacija, lietuvių ir lenkų tarmių sąveikos, leksiniai lituanizmai lenkų kalboje, liaudies papročiai paribyje; dvikalbės lenkų-lietuvių leksikografijos problemos.

LIETUVIŲ KALBOS SKOLINIAI LIETUVOS LENKŲ TARMĖSE¹

Lithuanian borrowings in Polish dialects
in Lithuania

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjami leksiniai lituanizmai, vartojami lenkų kalbos tarmėse lenkų, lietuvių ir baltarusių paribio teritorijoje Lietuvoje. Leksiniai lituanizmai charakterizuojami pagal skolinimosi laikotarpį bei šių žodžių patekimo į lenkų tarmes būdus. Iš atliktos analizės daroma išvada, kad dauguma lietuvių kalbos skolinių, patekusių į lenkų kalbą, atėjo iš baltarusių kalbos, o tai gali liudyti apie baltarusių kalbos sudarytą pagrindą lenkų tarmėms formuotis Vilniaus regione.

ANNOTATION

The paper deals with lexical Lithuanisms functioning in Polish dialects on the Polish-Lithuanian-Belorussian borderland. Lithuanian lexical loanwords are characterized with regard to time and the ways of filtering of these words into Polish dialects. The conducted analysis shows that the majority of Lithuanian borrowings penetrated into Polish by the mediation of the Belorussian language, which can be an evidence of the Belorussian background of Polish dialects in Vilnius and its area.

¹ Straipsnis buvo parengtas vykdant tarptautinį projektą „Język polski pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego na tle innych odmian polszczyzny północno-wschodniej“ (*The Polish language of the Lithuanian-Latvian-Belorussian borderland in comparison with other variants of the Polish language in north-eastern Poland*), finansuojamą Lenkijos Mokslo ir aukštojo lavinimo ministerijos (MNiSW – *Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego*), dabar Tautinio mokslo centro (NCN – *Narodowe Centrum Nauki*; an. *Ministry of Science and Higher Education, currently National Science Centre*); sutarties numeris: N104 056038.

ESMINIAI ŽODŽIAI: lenkų tarmės Lietuvoje, tarmių sąveika, lituanizmai, Vilniaus kraštas.
KEYWORDS: Polish dialects in Lithuania, interaction between dialects, lithuanisms, the Vilnius region.

Lenkų, lietuvių ir baltarusių paribio teritorijai būdingas daugiakultūriškumas ir daugiakalbiškumas, suformavęs sudėtingus etnolingvistinius santykius tolimoje praeityje, siekiančioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) laikus. Pirminiai pasiskirstymai į baltų ir rusų žemes, taip pat žmonių antplūdis iš Karūnos ir kaimyninių valstybių įtakojo tai, kad Liublino unijos (1569) ir Maskvos kariuomenės antpuolio (1655) laikotarpiu šioje teritorijoje gyvavo net septyni etnolektai: lietuvių kalba, baltarusių kalba, šiaurės rytų regiono lenkų kalba, Lietuvos totorių kalba, Trakų karaimų kalba, Lietuvos žydų dialektas, „Narevo pagonių šneka“ (Bednarczuk 1994: 109–124). Laikui bėgant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje įvairių etnolektų tik daugėjo. Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų pradėjo stiprėti rusų kalbos įtaka šiose žemėse, pasikeitė kitų nuo seno funkcionavusių kalbų vartojimo statusas ir ribos (Grek-Pabisowa 1997: 145–179).

Iki šiol iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų kalbinės situacijos aprašymo, atlikto analizuojant istorinius šaltinius, bei šių paribio teritorijų tarmių tyrimo nedaug žinome apie šnekamosios baltarusių kalbos² funkcionavimo ribas praeityje bei lietuvių kalbos tarmių vartojimą Lietuvos kaimynų slavų teritorijose. Dėl to lenkų tarmių genezė Lietuvoje vis dar tebėra diskusijų objektas.

Pasitelkiant kalbinius duomenis, šiame straipsnyje bus analizuojami reiškiniai, kuriais remiantis būtų galima nustatyti Vilniaus tarminio regiono lenkų tarmes suformavusį kalbinį pagrindą. Aprašomas objektas – šiose tarmėse vartojami lituanizmai. Leksiniai lituanizmai bus charakterizuojami pagal jų chronologinių sluoksnių įvairovę (bei su tuo susijusius teminių grupių skirtumus) ir jų paplitimą įvairiuose tarminiuose arealuose. Be to, atsižvelgiant į dažnus sutapimus su analogiškais baltarusių tarmėse vartojamais žodžiais, bus siekiama pagrįsti šių žodžių patekimo į Lietuvos lenkų tarmes kelią per kalbą tarpininkę.

Šiame straipsnyje nebus apsiribota vien tik lietuvių kalbos skolinių, užrašytų Vilniaus krašto teritorijoje (le. *Wileńszczyzna*)³, pateikimu. Bus atsižvelgta į tas teritorijas, kurios nutolusios nuo Vilniaus krašto, tačiau kurioms būdingi panašūs sociolingvistiniai situacijos ypatumai praeities ir dabarties kontekste. Toliau pateikiami litua-

² Šiandien ši problema gvildinama tik kai kuriuose straipsniuose. Baltarusijos tyrėjas Anatolijus Aksamitovas rašo apie kiekybinę baltarusių persvarą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje, platų baltarusių kalbos (šiaurės vakarų baltarusių tarmių) vartojimą kontaktuojant lietuviams, lenkams ir baltarusiams bei šio dialekto funkcionavimą kitose mažesnėse (žydų, karaimų, totorių) bendruomenėse, apsigyvenusiose Vilniaus ir Trakų apylinkėse (Аксамитов 2000: 91–92).

³ Pavadinimą šiam tarminiam plotui pasiūlė Halina Turska, kuri tyrė ir aprašė lenkų kalbą teritorijose į šiaurę nuo Vilniaus, plačiai besidriekiančiose nuo Kernavės iki Naujųjų Švenčionių. Atskirdama Vilniaus plotą nuo kitų dviejų lenkakalbių teritorijų Lietuvoje – Smalvų ir Kauno – tyrė tik tas apylinkes, kurios prieš karą įėjo į Lenkijos valstybės sudėtį (Turska 1995). Šiandien būtų reikalinga nauja Lietuvos lenkų tarmių klasifikacija, nes jau ištirti visi šių tarmių arealai. Kiek plačiau siūlyčiau suvokti ir Vilniaus tarminio regiono ribas.

nizmai buvo užrašyti Vilniaus rajone ir tam tikrose Širvintų ir Molėtų rajonų vietovėse, t. y. tose teritorijose, kurios nepriklauso Vilniaus kraštui, nes iki 1939 metų šios apylinkės buvo Lietuvos Respublikos teritorijoje. Taip pat naudojama surinkta medžiaga iš Trakų rajono, kuriame šiandien dominuojanti kalba – lenkų, o kalbinė situacija labai panaši į Vilniaus krašto kalbinę situaciją. Taigi nagrinėjamos vietovės, kuriose lenkų kalba atlieka (bei kažkada atliko) pirmosios (primarinės) kalbos funkciją. Tyrimui atlikti pasirinkta leksika buvo pateikta informantų, kurie dažniausiai apskritai lietuvių kalbos nemoka ir jos nenaudoja kasdieniame gyvenime⁴.

Poreikis užrašinėti ir tyrinėti leksinius lituanizmus Lietuvos lenkų tarmėse kilo 2001 metais pradėjus rinkti medžiagą lenkų tarminiam žodynui. Pirminė žodynui⁵ sukauptos leksikos analizė atskleidė gana didelį lietuviškos kilmės leksikos sluoksnį (apie 10 proc.). Pasitelkus žodyno pagrindu sudarytą klausimyną, sukaupta medžiaga buvo tikrinama kiekvienos vasaros ekspedicijos metu (t. y. 2007–2012 metais). Leksikos apimtis vis didėjo, pavykdavo aptikti naujų leksemų arba užrašyti jau aptiktos leksikos morfonologinių variantų, frazeologinių žodžių junginių. Šiuo metu mano turima kartoteką sudaro daugiau kaip 700 leksinių lituanizmų. Manytina, kad naujų žodžių arba jų variantų dar įmanoma aptikti netirtuose lenkų tarmių plotuose, ypač Lenkijos ir Baltarusijos paribyje (pavyzdžiui, Šalčininkų rajone). Tai puikiai parodė ir šių metų ekspedicijos metu užrašyti žodžiai.

Straipsnio apimtis neleido pateikti visų tiriamame plote užrašytų lituanizmų. Išskeltai tezei pagrįsti buvo pasirinkti žodžiai, atspindintys kiekvienos grupės leksikos įvairovę, gerai dokumentuoti tiriamojo arealo tarmėje ir turintys daug morfonologinių variantų. Žodžių analizė atlikta remiantis lietuvių, baltarusių ir lenkų kalbininkų darbais. Daugiausia dėmesio iki šiol buvo skirta paribio baltarusių tarmėse paplitusiems lituanizms (Urbutis 1969: 43–68; 1969a: 149–162; 1984: 30–38; 1984: 255–275; 1987: 46–52, 61–68; Гринавяцкене, Мацкевич, Романович, Чеберук 1975: 163–195; Grinaveckienė 1983: 182–204). Lenkų kalbos lietuviškus skolinius nagrinėjo šie autoriai: Otrębski 1931: 79–85; Zdaniukiewicz 1972; Zinkevičius 1974: 207–214; Grinaveckienė 1977: 133–142; 1991: 47–64; Tekielski 1980: 62–73; Smoczyński 2001: 445–460; Rutkowska 2006: 73–108, 2007: 487–502, 2010: 342–348. Rašant šį straipsnį, naudotasi ir svarbiais bendresnio pobūdžio darbais: Мартынов 1965; Чекман 1972: 147–156; Лаучюте 1973: 155–164, 1975: 145–161; Zinkevičius 1984: 255–275, 1987: 46–52, 61–68; Laučiūtė 2007: 85–102; Grek-Pabisowa 1993: 54–60; Smułkowa 2002: 272–283, 2002a: 242–257⁶.

⁴ Išsamiau šių teritorijų kalbinė situacija aptariama keliose šio straipsnio autorės publikacijose (Rutkowska 2008: 345–366; 2008a: 53–68).

⁵ Žodynas, kuriame pateikta leksika iš visų lenkų tarmių Lietuvoje paplitimo teritorijų, buvo išleistas Varšuvoje 2006 metais (žr. SPGL).

⁶ Lituanizmų tyrinėjimų apžvalga pateikta mano studijoje (Rutkowska 2006: 73–108).

LEKSINIŲ LITUANIZMŲ GRUPĖS

Lietuvių kalbos skolinių analizė, atlikta remiantis istoriniais žodynais, turimais LDK šiaurės regiono kalbų leksikos aprašymais bei dabartiniais slavų tarmių žodynais, leidžia išskirti keturias skolinių grupes⁷.

1. Pirma lituanizmų grupė

Gana didelę leksikos dalį sudaro senieji skoliniai, dokumentuojami Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės epochoje, šių leksemų randama senuosiuose šaltiniuose, rašytuose lenkų arba senąja baltarusių kalbomis. Šie žodžiai, užrašyti XVI–XVIII a., yra plačiai vartojami ir paprastai išlikę keliuose slavų (lenkų, rusų, baltarusių, ukrainiečių) kalbose. Jie sudaro kelias temines grupes.

Fiziografiniai pavadinimai

dyrsa ‘varpinių šeimos miškų ir laukų augalas, žiemkenčių piktžolė (*Bromus*); jo stiebas, grūdas’: *W życie dużo dyrsy, ona rośni taka jak owies, mietlica taka, ot taka do owsa podobna* Šv. *Nu to dyrsa, ta sama żytnica, po polsku żytnica, a po prostemu dyrsa, to jeszcze po białorusku dyrsa, nu ona ta tyko u jej ziarka nie ma, ona tyko łuseczka, ona nie ma ziarków, a że to już mówi: żytnica, chlebu pomocnica, że to jej źmielisz i razem do chleba.* [A jak tu mówili?] *U n’as i dyrsa, i żytnica, jeden mówi dyrsa, drugi mówi żytnica* Lent. [A dyrsy nie było?] *Dyrsy było, a jak że, rosła tak jak miatliczka w życie* Vid. *Dyrsa jest, jeśli jej dopuścisz, to na też kwitnie* Miež. *Ja nie wiem od czego ta dyrsa była. To ona od ziemi zachodziła, ci od jakiej powietrzy* Intur. Žodį *dyrsa* užrašė Grinaveckienė Buivydžių apylinkėse (Grinaveckienė 1991: 50); **dzirsa**: *Dzirsa czy dżyrsa, chyba coś takiego, co szkodziło dla zboża* Virš; **dirsa**: *Dirsa to już bardzo drennie, szkodliwa. Nu ona kwitnie niby, żółte, wyśpiewajo takie ostre dziubuczki, to też bardzo szkodliwa na zboża* Šiaul. Senovės raštuose dokumentuojamas šiomis formomis: *dyrsa, dyrsovaty* (Jabl 65); užrašytas rusų, ukrainiečių, lenkų (Balstogės, Seinų) tarmėse (CB 11); funkcionuoja taip pat baltarusių tarmėse: *дзірца, зірца* (CBГ); lie. *dĩrsė*⁸;

⁷ Šiame straipsnyje, aprašant lietuvių kalbos skolinius, vartojama plačioji lituanizmo sąvoka: lietuvių kalbos skoliniais laikomi lietuviškos šaknies žodžiai ir kitų kalbų skoliniai, kurie į lenkų kalbą pateko per lietuvių kalbą. Lituanizmais taip pat laikomos lekšemos, kurios pateko į lenkų tarmes per kitą kalbą (šiuo atveju – baltarusių). Šis aprašymo būdas, atsirandantis iš vadinamojo leksikalizacijos proceso tiriant skolinių etimologiją, yra laikomas teisingiausiu. (Plg. Walczak 1982: 172–194).

⁸ Lietuviškų žodžių atitikmenys variantai kitose kalbose buvo atrinkti naudojantis lietuvių kalbos žodynu: LKŽe. Sudėtingesni atvejai nustatant žodžių lietuvišką kilmę buvo analizuojami remiantis etimo-

dyrwan ‘apleista, nederbama, sužėlusi dirva’: *Nu na dyrwanie tylko krowy pasi sie, co na dyrwanie robić, tam na dyrwanie tylko rośni trawa i wiencej nic* Šv. *Gospodarz tak zaniedbał ta ziemia, dyrwanem zapuścił* Virš. *Dyrwany, już za mojo pamięćcio, to ja krowa jeszcze prowadziłam na dyrwany dalej, tam koniczynka tyko, dyrwanami stała ziemia. Teraz nie zapuszczają* Vid. *Dyrwany byli, ale tu tylko ta góra o dyrwan był, a tak to wszystko urabiane było* STarp. *Dyrwanow nie była kiedyś, byli łonki* Dub. *Jak pobendzie jaki dyrwan, nu to potym żyta lepiej rosła* Karv. *U mnie to była dobra żyć – sucha, dyrwany* Kern. Vilniaus krašte žodį *dyrwan* užrašė Turska, Ničas, Šveikovska (TurNiSzw 138, 173), Buivydžiūose Dwilewicz: *dyrwan* (Dwil 115); *dyrwan* užrašytas Buivydžių ir Aukštadvario apylinkėse (Grinaveckienė 1977: 137; 1991: 50); **dyrwanek** ‘žolė’: *Nu potym pośle festu na jakimś dyrwanku robio majówka* Šv; **zadyrwaniały** ‘apie žemę: neapdirbama’: *Nu zadyrwaniała taka [ziemia]* Šv; **dyrwanieć** (SGP). Senovės raštuose nuo XVI a. dokumentuojamos šios formos: *dyrvan* (*dervan*, *dirvan*), *dirvanec*, *dyrvanik*, *dyrvanowy*, Lietuvos teritorijoje (Jabl 47, 66, 67, 117, 234, 311); Zofia Kurzowa pateikia žodį *dyrwan* ir traktuoja jį kaip lietuvišką skolinį, funkcionuojantį lenkų kalboje nuo XVII a., senojose baltarusių kalboje – forma *dzirwan* nuo XVI a. (Kurz 353); jis taip pat dokumentuojamas ГСБМ tokiomis formomis: *дирвань*, *дервань*, *дырвонь*, *дырва*, funkcionuoja Pskovo, Smolensko bei Seinų apylinkių lenkų tarmėse (СБ 29), taip pat paribio baltarusių tarmėse (СБГ); šį žodį baltarusių tarmėse analizavo Urbutis (1969 (1): 58); lie. *dirvónas*;

dumblo ‘nusėdusios drumzlės, šlapias suplaktas purvas’: *Ale jest takie dumbły, że jak przewali sie, możysz przewalić sie i przepaść tam* Lent. *A w wodzie nu też bywa dumbła, bywa, że tam twardo, a bywa że tam jeszcze taka, że tam nogi lazo, że tam taka dumbła jeszcze* Šv. [Taki muł w jeziorze?] *Dumbła* Rud. *Ledwie ja nogi z tego dumbła wyciągnął. Ryba wielka, ale czuć dumbłem* WilJaszcz. Žodis senovės raštuose dokumentuojamas nuo 1671 m. (Raseiniai) (Jabl 295), taip pat kaip liūno pavadinimas *Думблѣ* nuo 1596 m. (Ukmergė) (Jabl 121), neaptinkamas ГСБМ; funkcionuoja paribio baltarusių tarmėse: *дѹмблѧ* (СБГ), taip pat rusų tarmėse Lietuvos teritorijoje (СБ 54); lie. *duṁblas*;

krusznia 1. ‘akmenų krūva, krūsnis’: *Nu taka kupa kamieni to tylko nazywali krusznia, nu pozwożone, do kuczy złożone i nazywali krusznia* Šv. *A to bywa krusznia kamieniow, to w kamieniach też tak samo zrobio gniazdy i siedzo (szeszki)* Lent. *Kiedyś majontek był, to zbierali kamieni i walili w kruszni te* Padv; **chruśnia**: *Jak kamieni gdzie nałożona, to nazywali chruśnia* Karv; 2. ‘iš akmenų sukrautas šildomasis pirties ugniakuras’: *Była krusznia i tam palili, palili w tej kruszni, była taka piec, ten*

loginiais žodynais: baltarusių kalbos (ЭСБМ), rusų kalbos (ЭСРЯ), lenkų kalbos (SEJP, SEJPSI), slavų kalbų (ЭССЯ) ir lietuvių kalbos (SEJL), žr. sutrumpinimus šio straipsnio pabaigoje.

piec był zrobiony z kamieni taki i nazywała sie to krusznia Šv; **krusnia**: *A ta piec, na piec, co złożona z kamieni, jak polejo wodo, żyby duch ten, to krusnia nazywała sia, na krusnia wody chluśniesz* Šv. *Krusznia w łaźni liczy sie piec ta, krusznia, on jak przepali sie, to tam tylko kamuszki te rozpadajo sie* Rud. *W łaźni podłoga i krusnia taka była zrobiona z kamieniow, a woda niesli sie z chaty Intur. Chrusnia była w łaźni, to na kamieni polewali* Pab. *W łaźni chrusni takie z kamieni byli, takie piecy, nu i tam nacieplo, te kamieni nagrzejon sie silna i potym wody lejo na te kamieni, pary nachodzi nu i tak myli sie* Arn. Aukštadvario apylinkėse: *Krusnia* (Grinaveckienė 1977: 139), *krusnia* (SGP). Kurzowa ši žodį pateikia kaip lietuvišką skolinį senojoje baltarusių kalboje nuo XVI a., cituodama Bulyką⁹ (Kurz 378); pirmoji reikšmė taip pat dokumentuojama ГСБМ; dabartinėse baltarusių tarmėse (panašiai ir lenkų) vartojamas abiem reikšmėmis: *крушня, крусьня* ‘(akmenų) krūva, krūsnis; pirties ugniakuras’ (СБГ); taip pat Seinų tarmėse (СБ 46); lie. *krusnė* ‘(akmenų) krūva, krūsnis’; *krōsnis* ‘iš akmenų sukrautas šildomasis pirties ugniakuras’;

kudra, mžb. **kuderka** ‘nedidelis augalais apaugęs tvenkinys’: *To takie (miejsce), gdzie woda stoi, teraz już wodów nie ma. Ona może być i taka tyko woda, jak ta koła, ale tam błotnawa miejsca taka już, to krzaczek jaki rośnie, to co, to nazywali kuderki. Wiencej z białoruskiego już te nazwania pozostali sie* Rud; *Jak jedzisz od Wilna, jest na lewa renka tam taka koło błotka, jaziorka, kudra nazywała sie, kudra i bizulka nazywali jej* STarp; kudra, kuderka, **kudziarka** mžb. (SGP). Žodžiai *kudra, kuderka* dokumentuojami senovės raštuose nuo XVII a. Lietuvos teritorijoje (Jabl 108, 313, 332); СБМ pateikia baltarusišką atitikmenį *кўдзепка* ‘krūmokšniai, miškelis’ (dokumentuojamas Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose); vyrauja paribio baltarusių tarmėse (СБГ); taip pat užrašytas ukrainiečių kalboje (СБ 37; Urbutis 1969 (1): 62); lie. *kúdra*;

lun ‘liumpsinti pelkė, klampynė’: *W lesia taki lun był, to jezioro jest, to już tam i lun. Błota taka, kasza, ona kołszy sie mocno. Żywiola ona do lunu tego popadnie, to nie wylezie* Pab. *U nas była taka łonka, nazywali lunny, ale nie powiedziać, że tam bardzo taka mokra. Jak który rok, to tam koniem jechać nie można była, ale trawa tam rosła* Karv. *Luny byli, tylko lunny byli koło rzek, tak jak idzisz, to lun ten chyla sie, można do jego wpaść. Koło rzeków byli te lunny* Lent; **luń**: *Jak stanisz i kołszy sia, to luń* [Kar]. Žodis senovės raštuose dokumentuojamas Lietuvos teritorijoje nuo XVI a. (Jabl 121); taip pat paribio baltarusių tarmėse: *люн, люна, люні, лүні* (СБГ) bei rusų tarmėse Lietuvos teritorijoje (СБ 32); lie. *liūnas*;

rojst, dgs. **rojsty** ‘klampį pelkė, apaugusi krūmais ar medžiais, pelkė, lieknas’: *Tam taki rojst był, to możesz noga wsunoć* Pab. *To była taki rojst, potym trocha osu-*

⁹ Бұлыка А. М. 1972: *Даўнія запазычанні беларускай мовы*, Мінск (cit. pagal Kurz 378).

szyli, malaracja jak przeszła Miež. Dalej w tamta strona rojsta, zbieramy tam żurawiny. Tam takie k`upawiny, tam jak stanisz, to można i zawalić sie Padv. Lonki, rojsta, była takich rojstow. Rojsty na polu byli, wrodzie jak sadzawka jaka Karv. O jak naszym dom, tu od razu był rojst. Tu nijakich łonek nie było, tu jedne rojsty byli STarp. Teraz u nas to rojsty wykasawali jak maliarawacja Pal. Rojsta najwiecej lesie bywa Kras. U nas w rojście ich było pełno, tych kali Lent. Nu tak przeważnie na rojście mokro, nu jak bardzo sucha lata, nu to tam nic, ale jak mokra, to żurawiny to po wodzie, bez gumowych butow nijak Šv. Żurawiny rośli na rojstach Virš. Nasza poli, rojsty, u nas bardzo mokre, olchi, bardzo takie rojst nazywali, bo inaczej w Polsce nazywajo, czy w ksionżkach, tundry, czy jak, a to u nas rojsty, po litewsku może Vid. Tam widzi była jeziorka kiedyś, taka niewielka, a potym ona pomału, pomału i wysechła, przeszła do drugiej jeziorki, w Zapolcach jest jeziorka, jak ona zeszła, tam taka rojst była Paež. **Idź ty na rojsty** ‘pažodžiui: eik tu raistan’: To tak można śmiało w oczy mówić: a idź ty na rojsty, co ty tam wymyślił Šv. U n`as rojsty mokre takie, to i mówili [idź, ty na rojsty] Vid. Turska užrašė formą **rojścik** mžb. (TurNiSzw 176). Grinaveckienė pateikė iš Buivydzii ir Aukštadvario apylinkių: **rojsteczek** mžb. (Grinaveckienė 1977: 143), **rojstowy** ‘raistinis’ (Grinaveckienė 1991: 52). Jablonskis dokumentuoja formas *roist*, *raist*, *reist*, *roisto*, *roistro*, *roistvo* nuo XVI a., Lietuvos ir Baltarusijos teritorijose (Jabl 206–208, 323, 349); Kurzowa, cituodama Bulyką, dokumentuoja baltarusių kalboje nuo XV a. (Kurzowa 422); šio žodžio formos *poŭcm*, *poŭcma* dokumentuojamos paribio baltarusių tarmėse (CBГ), aptinkamos taip pat rusų tarmėse Lietuvos teritorijoje (CB 33); lie. *raistas*;

szlina ‘glitus molis, tinkamas minklei’: *Garki mieli, chto nie móg kupić, to takie z szliny zlepiene, nie glina, a taka w jeziorach, błota taka siwa, to bardzo oni dobre byli te garki Miež*; **szlin**. Žodį *szlin* užrašė Grinaveckienė Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 144). Senovės šaltiniuose, rašytuose baltarusiškai, Lietuvos teritorijoje dokumentuojama tik žodžio forma *šlina*, nuo XVI a. pabaigos (1591 m.) (Jabl 233); baltarusių tarmėse funkcionuoja *шлін* (CBГ); lie. *šlyna*, *šlynai*;

wikswa ‘standi, šiurkšti, prasta pašarinė viksvuolių šeimos žolė (*Carex*)’: *Nu taka wikswa tež rošni. Nu i kosi sie, žywioly, krowy jedzo jej Šv, Lent. Wikswa kosi, suszyli na słoma do chlewa, na podściłka Miež. Wikswa to rošni w błotach, dobra trawa. Krowy barzdu jedli Intur*; **wiksztwa**: *To taka trawa, w błocie rośnie, to drenna, niedobra, zakwita niektóra, ale taka ona niedobra trawa wiksztwa. A ta już dobra trawa, to nazywali kiedyś mur`ok, szaryniak, taka jeszcze gorsza Paež*. Jablonskis randa dokumentuojamą istoriniuose šaltiniuose: *viksva*, *viksovaty* (apie pievas) (Jabl 263), darbartinėse baltarusių tarmėse *вiкc(ə)a* (CBГ); aptinkamas Seinų tarmėse bei rusų tarmėse Lietuvos teritorijoje (CB 28); šį žodį nagrinėja Urbutis (1969 (1): 52); lie. *viksva*.

Asmenų pavadinimai pagal jų veiklą, užsiėmimą
ir įrankių, įtaisų pavadinimai

bitnik ‘kas su kitais turi bendrai bites’: *On nie umiał, a ten bitnik on umiał, a nie miał za co kupić ich, to on jemu kupił dwie kłodki pszczołow jedna sobie, druga jemu, i on patrzył obydwie Lent. Po litewsku biczoli a po polsku bitniki Rud. Bitniki byli, to tego miodu necki nakrencali Dub. Bitnik, który dokłada sie do tego gospodarza, tam i może oni razem troszka stawio te ule, ale to już bitnik nazywajo. Mówi już i bitnikow tam ma, złożyli sie tam które Vid; bitnikowski ‘bitininko’*: *To bitnikowska pszczoły STarp; bitnikować ‘būti bitininku’ (SGP). Senovės raštuose dokumentuojama reikšmė ‘bitininkas; kas su kitais turi bendrai bites’ tik Lietuvos teritorijoje nuo XVII a. (Jabl 5, 303, 329); nedokumentuojamas ГСБМ, СБГ; užrašytas lenkų tarmėse (Augustavas) (СБ 27); lie. bitininkas;*

bucz ‘tinklelis žuvimis gaudyti’: *A buczy do sadzawki, i nawet buczy stawio koło jeziora i nawet szczupaki zachodzo do tych buców Mież. Bucz Most. I liny, zawsze liny, postawio buczy, to pełne buczy, a teraz nie m’a Lent. Bucz to był taki on na jednym kiju i tak zrobiony na takim lenku taka jak siatka, i to chyba nazywał sie bucз Śv. Te buczy postawio do wody w rzece przy brzegu i przywionżo jego, to pełna tych rakow była Pal. Buczy takie byli, robili szydełkiem, a potym wykrencali z leszczyny takie kołki i nadziawali ta i beńdzie bucз STarp. Buczy takie robili, pośla takie miroży, ryby kiedyś była barzdzo dużo Intur. Bucз Auštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 137); Buiv (Dwil 114), Buivydžių šnektoje: bucз (Grinaveckienė 1991: 50); **buczki** dgs. (SGP); **buczanka** ‘tinklelis šienui dėti’: *Jeszcze buczanki takie robili, wrodzie jak siatka, wionzali takie. Duże te oczki, to te buczanki siana napchniesz, jeśli w droga jedzie dla konia tego siana brać, położy i przez te kratki koń dostaje i je Karv. Senuosiuose raštuose žodis buč dokumentuojamas nuo XVII a. (Jabl 19–20, 308–309; ГСБМ); aptinkamas taip pat dabartinėse baltarusių tarmėse: буч (СБГ); žodžio analizę pateikia Urbutis (1969 (1): 51–52); lie. būčas;**

skierdź ‘vyriausiasis piemuo’: *Skierdź Śv, Lent. Krowy trzymali i skierdzia najmowali, któren nie ma ziemi, czy nie ma czym pracować, był skierdziam, nu to godzi sie wuela tam płacić jemu, zbożam płacili. Nu jak kolejka u kogo dwie krowy, dwa dni jego karmi tego skierdzia Kar. Skierdź zatrombi w ta tromba, już wszystkie na past’u baby i wypendzami krowy STarp. Skierdź to pastuch tak nazywał sie, to po rusku liczy sie Kras; skierdziała ‘niekin. piemuo’ (TurNiSzw 156); skierdziowy ‘skerdžiaus’ Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 143). Senovės šaltiniuose, raštuose senąja baltarusių kalba, nuo XVII a. paliudytos šios formos: kerd, kerdz, tik Lietuvos teritorijoje (Jabl 323, 358), XVI a. funkcionuoja reikšmė ‘skerdikas, mėsininkas’ (Jabl 212); dokumentuojamas Seinų tarmėse bei rusų tarmėse Lietuvos teritorijoje (СБ 33); taip pat paribio baltarusių tarmėse: скєрдзє, скєрѣѣ (СБГ); lie. keřdžius, skeřdžius ‘vyriausiasis piemuo’; taip pat skeřdžius ‘skerdikas, mėsininkas’;*

sklut ‘kirvis plačiais ašmenimis rąstams tašyti’: *Skluty takie to oni wiencej szczepać drzewa. Tam bywa i gruba bierwiona tak o pilo zapilują i tym sklutam obbiwali, taka gruba trzaska. A potem siekiero poprawywali* Karv. *Sklut* Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 143). Formos *skliut*, *sklut*, *škliut* dokumentuojamos senovės šaltiniuose, rašytuose baltarusiškai (Lietuvos teritorijoje nuo XVI a. pabaigos – 1599 m.) ir lenkiškai nuo XVII a. (Jabl 298); žodis dokumentuojamas rusų ir ukrainiečių tarmėse (СБ 22–23); taip pat paribio baltarusių tarmėse: *склюод*, *склюот* (СБГ); Urbutis (1969 (2): 152–153) pateikė ir veiksmažodinę formą baltarusių tarmėse: *склютаваць*; lie. *skliūtas*.

Mėsos (rūkytos mėsos) ir duonos pavadinimai

Raštuose dokumentuojami pavadinimai tų maisto produktų, kuriais buvo atliekama mokėjimo funkcija, t. y. maisto produktai, buvę mokesčio dalis arba atlyginimas už darbą:

kumpiak ‘šlaunis, kulšis (ppr. kiaulės); šlaunies, kulšies mėsa’: *Nu przyszli gości, trzeba pokroić kumpiaka* Šv. *Szynki i kumpiaki mówio* Karv. *Kumpiaki solili, poweńdzisz i wisi do jesieni* Most. *Parsiuka jak zakolo, to i kińdziuki mielim i kumpiaki* Kern. *Monż to zawsze jak jest ten k`umpiak, to weńdzili, solili* Padv. *Kumpiaki to my sami swoje solim* Pal. *Szynki, tak, zostawiali całymi kumpiakami* Lent. *Kumpiak* Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 139); **kumpiaczek**: *A już kumpiaczek to kości wybierali, potem solili jego* Lent; **kump**: *Kumpi te robili, teraz to robio te winiotini, a kiedyś prosto tak kumpi. Łaźni byli, nu i wendzo tam* Intur. *Takie swirny byli, te kumpi powieszo, takie soczyste. W świrnie najwiecej trzymalim* Alion. Senovės raštuose žodis datuojamas nuo XVI a., tokiomis formomis: *kump*, *kąp*, *komp*, *kunp*, Lietuvos ir Baltarusijos teritorijose (Jabl 109, 212, 275, 313); Kurzowa nurodo lenkiškuose raštuose nuo XVII a. (Kurz 380); gausi morfologinių variantų įvairovė dokumentuojama ГСБМ; funkcionuoja dabartinėse baltarusių tarmėse: *кумпяк*, *кумпячок* (СБГ); šį žodį analizavo Urbutis (1969 (1): 63); lie. *kuñpis*;

ragojsza 1. ‘grikių miltų duona’: *Na Wszystkie Świenty ragojszy pieko, zaduszny dzień, to wszystkie na mogiły ido świczki stawio, chto idzi, to niesi tego ragojszy. Nasza mama to nie piekła. Ragojszy żytnia monka, potem gryczana monka sypie, ciemny i nazywajo sie ragojszy* Kar. *Ragojszy z gryczanej monki piekli, tak jak chleb zaroszczy-niajo i potem takie bochenki piekli z gryczanej monki* STarp. *Ragojszy piekli z gryczanej monki* Pal. *Piekli taka ragojsza, robili taka słoducha parzona żytnia monka, a potem do dzieży takaj chlebnaj i dobawiali, miesili gryczano monka zamieszali, ona była z dwóch zbożów* Rud; **2.** ‘ruginė duona’: *Ragojsza to pszenna monka i w żarnach mleto. Ragojsza nazywalim [chleb], że ona taka gruba monka* Alion. *Ragojszy piekli, we młynie mleli, a jeżeli nie, to w żarnach mleli na ragojszy* Dub; **rogojsz** (SGP). Šaltiniuose dokumentuojamas nuo XVII a. pabaigos (1692 m.), forma *rogoiś* tik

Lietuvos teritorijoje (Jabl 297, 353); dabartinėse baltarusių tarmėse *паго́йу, паго́йж* CБГ; šį žodį analizavo Urbutis (1969 (2): 149); lie. *ragaišis* ‘rupių kvietinių ar miežinių miltų duona, ragaišis’;

skilańdź ‘kapotos ar maltos mėsos, sukimštos į kiaulės skrandį, rūkytas gaminyš’: *Skilandzi na żniwo trzymali, tedy już jedli* Nem; **skilandzia** Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 143). Šaltiniuose, rašytuose senąja baltarusių kalba, nuo 1506 m. ir lenkų kalba nuo 1615 m. įvairiose Lietuvos teritorijose dokumentuojamos formos: *skilond, skilqdz, skiliond, skilondja, skilondz, škilqdz* (Jabl 65, 109, 212); baltarusių tarmėse *скі́лундзі* Lietuvos teritorijoje (Ignalina) (CБГ); taip pat įvairiuose tarminiuose plotuose Baltarusijoje bei lenkų tarmėse (CB 35); šį žodį analizavo Urbutis (1969 (2): 156); lie. *skilándis*.

Važiuklių ir ūkinių padargų bei reikmenų pavadinimai

razginie dgs. ‘virvelių tinklas su dviem lankais pašarui nešioti’: *A latam w razginiach, pierw nosili tak i teraz tak nosza, do ich nałoża, stodoła nie blisko, siana czy słoma, podścilka, mnie w ich lepiej, trzy pary mam razgini, jeszcze dawniejszych tych, bogata* Šv. *Razgini to bierzysz lenk, najwiecej leszczynowy i wypłatali* Karv. *To razgini jeden niesi, u nas i teraz jest te rezgini* Pal. *Razgini wypłatali sznurkami i niesisz tymi razginiami. Jeszcze my byli tu zrobiwszy, ale porwali sie i wyrzucili* Alion; **rezginie**: *Jak nakosisz, nu to jak przez taka błota żesz nie weźmiesz nieść, bo bardzoż cienżko, nu to na takie zrobisz jak rezgini, założy sie i końmi, i koniam wyciongujisz na brzeg* Lent. *Rezgini* Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 143). *Rezgini* Buiv (Grinaveckienė 1991: 52); **reżginie**: *Reżgini takie byli, łuczek taki z jednej strony i z drugiej strony, i szniury takie, i tedy nosili siano* Padv. *Reżgini* (TurNiSzw 155); **rozginie** (SGP). Senovės raštuose dokumentuojamas žodis *rezgini* 1779 m. (Jabl 194), CБМ žodyne: *рèзвини*; žodis užrašytas rusų, ukrainiečių, baltarusių ir lenkų kalbose; dabartinėse baltarusių tarmėse *рèзгiны* (CБГ); šį žodį analizavo Urbutis (1969 (2): 150); lie. *rėzginės*;

szłaje ‘darbinės rogės miškui, malkoms vežti’: *Szłaji to drzewa wozili* Pol. *Szłaje* (SGP); **szłaji** (TurNiSzw 157); **szłajki**: *Dzewniane takie i płozy, a tedy żelazem podkute i boki, ładne te szłajki wyrobione na zima* Most. *Szłajki* (SGP); **szłajka** ‘rogės žmonėms vežti’: *Jak u n`as o była taka szyrokowata, i teraz ona jest w dole, tak trzech siondo z tyłu jak ta siedzenia już o zrobiona tam, jaka tam siedzenia, sienik taki wielki uszyty i napchany pełny siana czy tam czego i taka była siedzenia i czasem ławeczka jeszcze na przedzie jest, bywa zrobiona, a nie, to tam też jaki worek kładno, jak sani nie małe, to tam i pięćciu-sześciu siondzisz i swobodnie do tej szłajki* Šv. Lenkiškuose raštuose vyrauja nuo XVIII a. vidurio tokiomis formomis: *ślaje, śłajki* (Jabl 233, 325); nedokumentuojamas ГСБМ; baltarusių tarmėse: *шлài, шлàйки, шлàнки* (CB 35); lie. *ślājos*.

Pastatų ir jų dalių pavadinimai

šwiren ‘trobesys, kur pilami grūdai; didesnė klėtis’: *Nu w šwirnie zboże leży, monka Šv. To jak dużo kto miał ziemi, to u ich šwirny wielkie byli Lent. W šwirnie zasieki byli, do zasieków wszystko sypali, żyto osobnie, jenczmiён, owies osobnie Kar. Takie swirny byli, te kumpi powieszo, takie soczyste. W šwirnie najwiecej trzymalim Alion. U mojego menża to byli dwa šwirny Vid; šwiron: Silniejsze gospodarzy takie byli, to šwiron taki był, zasieki i zboża sypali Bars. Šwiron (TurNiSzw 176); šwiran Buiv (Grinaveckienė 1991: 52); šwireń, šwirna (SGP); šwironек mžb.: Gdzie jakie šwironki byli, to pozabierali Pal. Šwirny byli, o teraz tu naszy jest šwironak, to tu malutki, a kiedyści był wielki šwiron Ūta. Šwironек (SGP). Šaltiniuose, rašytuose senąja baltarusių ir lenkų kalbomis, dokumentuojamos formos: *sviren sveren, svieren, sviron, svirzen, švieren, šviernia, švirenec, svirenok* (daugybė panašių žodžių), nuo XVI a., Lietuvos ir Baltarusijos teritorijose (Jabl 217–229, 270, 370–371); kaip XVII a. skolinį pateikia Kurzowa (Kurzowa 439); СБМ dokumentuoja baltarusiškas formas *свiронъ, свiрѣнок*, taip pat aptinkamas paribio baltarusių tarmėse: *свiран, свiрѣнак* (СБГ); šį žodį analizavo Urbutis (1969 (2): 152); lie. *sviřnas*;*

torp ‘šalinė kluone javams ar šienui sukrauti’: *W stronicy mogli być po jednej stronie i dwa torpy, w tym torpie siana złożona, w drugim torpie słoma złożona Šv; Tata poleciał z torpa, ale nie zabił sia Kern. Trzebyła deptać torpy te, nogami trzebyła deptać (siano) Bars. Zboże do torpu kładli Padv. Torp Buiv (Dwil 123). Torp Buiv (Grinaveckienė 1991: 53); torpa: Torpa (WilJaszcz, SGP); torf: Torfy byli, w tych torfach tok, próżny taki plac. Na tym toku młócili wtedy Ūta; 2. ‘į šalinę telpantis kiekis javų ar šieno’: *Torp to jest nałożona zboża Paež. Raštuose dokumentuojamas nuo XVI a. pradžios (Jabl 238–240, 325); taip pat rusų ir baltarusių tarmėse mopr (СБГ, СБ 33–34); šį žodį analizavo Urbutis (1969 (2): 153–154); lie. tårpas.**

Žmogus, jo išvaizda

Istoriniuose šaltiniuose dokumentuojama pavienių žodžių, apibūdinančių žmogaus išvaizdą, tiksliau – pabrėžiančių žmogaus neįgalumą. Mūsų medžiagoje toks pavyzdys – žodis *kliszawy*, kurio reikšmė šiandienos tarmėse pakitusi:

kliszawy ‘šleivas, kreivas’: *Kliszawy to nogi tak nosi, nu tak stopy stawi tak od siebie, tak nu na zewnontrz tak te stopy jakość, nu palcy tak, nogi to jak kliszawy, to nogi mogo być proste, tylko że kliszawy ich tak stawi, stawi tak na ukos te nogi Šv. Kliszawy to takie krzywe nogi, z angielki nieraz majo ludzi, na angielka dzieci jak chorujo, z niedopatżenia Vid. Kliszawy Šiaul. Kliszawy to jak nogi zarzuca jak idzie Kras. A kliszawy, to który chodzi kliszawie, już on człowiek i idzi ten kliszawie, on ma prosta noga, u jego nie ma pod nogo o tak o bywa Lent. Kliszawy Buiv (Dwil 117).*

Kliszawy Buiv (Grinaveckienė 1991: 51). Formą **kłyszawy** ‘luošas; šlubas; luošys’ nuo XVI a. antros pusės pateikia Kurzowa (Kurz 371); žodis dokumentuojamas ukrainiečių ir Seinų apylinkių lenkų tarmėse; baltarusių tarmėse: *кльшавы, клышаваты, клішавы, клішаваты* ‘klišis’ (СБГ); lie. *klišas*.

2. Antra lituanizmų grupė

Žodžiai, sudarantys šią gausią lietuvių kalbos skolinių grupę, nedokumentuojami nei senovės raštuose, nei istoriniuose žodynuose, todėl gana sudėtinga nustatyti konkretų jų patekimo į slavų (taip pat – į lenkų) kalbas laikotarpį. Kai kurios leksemos yra plačiai vartojamos, funkcionuoja ne tik paribio baltarusių tarmėse, bet ir lenkų tarmėse, besiribojančiose su lietuviakalbėmis teritorijomis. Siekiant nustatyti šios gausios, tačiau menkai dokumentuotos lietuvių kalbos leksikos laikmetį itin pagelbėtų lingvistinės geografijos duomenys¹⁰. Daroma prielaida, kad dauguma šių skolinių pateko į lenkų kalbos tarmes XIX a. ir XX a. pirmoje pusėje. Baltarusiški šių žodžių variantai aptinkami dabartiniame šiaurės vakarų baltarusių tarmių žodyne. Surinkti leksikografiniai duomenys leidžia teigti, kad dauguma šių žodžių nėra plačiau dokumentuojami LDK šiaurės regiono lenkų kalboje. Jie gali būti netiesioginiai skoliniai, patekę į lenkų kalbos tarmes per baltarusių kalbą, arba negausi tiesioginių skolinių grupė, savo morfonologine struktūra besiskirianti nuo atitinkamų skolinių baltarusių kalboje.

Šie žodžiai apibūdina šiek tiek kitas kaimo žmonių gyvenimo ir veiklos sritis.

Žmogaus išvaizda, elgesys
ir jam būdingi veiksmai¹¹

baładać się ‘tabaluoti, tintaluoti’: *Tak zaczępio i pociongneli po wyśpie, tyko głowa bałada sie* Lent. *Baładać sia, zabładać sie* Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977 137). Karlovičiaus lenkų tarmių žodyne: *baładać się* ‘tabaluoti, tintaluoti’ (SGP). Žodis randamas Seinų lenkų tarmėse: *bałdać, bałdać się* ‘belsti, trankyti; vaikščioti;

¹⁰ Lingvistinės geografijos duomenis naudoja savo darbuose ir Zigmas Zinkevičius, aprašydamas leksinių lituanizmų paplitimą rytų slavų ir vakarų slavų kalbose (tiksliau – šių kalbų tarmėse), žr. Zinkevičius 1984: 256–274, 1987: 46–52, 61–68.

¹¹ Šios teminės grupės žodžiai sudaro apie 25 proc. visų lituanizmų, vartojamų lenkų tarmėse Lietuvoje. Ši leksika buvo nagrinėjama etnolingvistiniu bei semantiniu aspektu (Rutkowska, Sawaniewska-Mochowa 2012: 99–117). Zofia Sawaniewska-Mochowa pateikė straipsniui įdomios medžiagos iš rankraščinio Antano Juškos žodyno.

bastytis, valkiotis', taip pat *baldyga* 'gremėzdas, griozdas, griova' (CB 75); lie. *bal-dóti*, *baladóti* 'belsti(s), trankyti(s)';

balbotac 1. 'taukšti, plepėti': *Nu to on tylko sam mówi i mówi, czy tam prawda, czy nie prawda, ale on sam mówi, nu to już na takiego mówio, że balbat'un, przyjdzi i balboczy, nu bo on balboczy i balboczy, jedno nie kończył, drugo zaczyna* Šv; 2. 'ne-aiškiai kalbėti': *Balbotac, nu to znaczy balboczy, że zrozumieć nie można, co on mówi* Virš; 3. 'apie kalakutą: išduoti garsą': *Indyki takim głosem balboczko* Lent; **balbat'un** 'kas daug kalba, plepa': *Nu balbat'un to ten, co dużo mówi* Šv. Žodis randamas Seinų ir Balstogės lenkų tarmėse (CB 74); baltarusių tarmėse *балбамуць* (CBГ); lie. *balbatuóti*; *balbatūnas* 'plepys';

kropsztać się 'ši tą dirbinėti, palengva ruoštis, tvarkytis': *Monż tu kropszczy sie i kropszczy sie przy tej altance* Jon; **kropsztać** 'rakinėti (nosi)...' (Otrębski 1931: 82); **kropszta** *niekin*. 'kas ilgai krapštosi, negreitas darbe': *Kropszta ty, nadojadło już czekać, kiedy ty już zrobisz* Arn. Žodis dokumentuojamas paribio baltarusių tarmėse: *кpòнyмaуyя* (CBГ); lie. *krapštyti*(s);

kuciniać 'lengvai liesti jautrias kūno vietas, kutinti, katulti', **pokuciniać**: *Aj zbierali sie też tam, jak młode, to jak widzo, że chto boji sie tych łaskotkow, kuciniać, to jak pokucinia, czy tam pod pachy, czy podeszwy i to nazywali, że kucinia* Šv; **zakuciniać**: *Bywa chto bardzo boji sie, a tak z wielkich żartow czuć nie zakuciniajo, czuć aż nieżywy robi sie* Šv. Žodis dokumentuojamas baltarusių tarmėse *кyцiнiяць* (CBГ); lie. *kutėnti*, *kutinėti*;

kurstać 'raginti, skatinti ką nors daryti, veikti': *Kurstać tak jego podjudzać, popędzać* Maiš. *Kurstać* (SGP). Žodis dokumentuojamas paribio lenkų tamėse (CB 47); taip pat baltarusių tarmėse: *кyрcтaмь* (CBГ); ši žodį analizavo Urbutis (1969 (1): 64); lie. *kūstyti*;

lępaty *niek.* 'su storomis lūpomis': *Lępaty* Paež. *Lępaty* *człowiek* Kras (TurNiSzw 147); **lęmpaty** Šiaul; **lųpaty**: *Lųpaty* *mówio, że to już duże ma usta takie* Lent. *Lųpaty* (TurNiSzw 147); **lųpy** 'storos lūpos': *Lųpy* Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 139), Buiv (Grinaveckienė 1991: 51); **lųpacz** 'žmogus su storomis lūpomis' (TurNiSzw 147). Žodis *lųpa* užrašytas paribio lenkų tarmėse CB 31, taip pat baltarusių tarmėse *лyнaмy* (CBГ); ši žodį analizavo Urbutis (1969 (1): 64–65); lie. *lūpa* 'lūpa', *lūpótas* 'su storomis lūpomis';

sznirpac 'verkšlenti': *Jak zaczyna płakać tak ot, może to beńdzie sznirpac. Nie, on nie płaczy, tylko sznirpi* Paež. *A bywa i popłakać [...] popłaczy też sznirpi, czego sznirpisz, na dzieci mówio: czego sznirpisz, przest' ań sznirpieć* Šv. *Czego tam sznirpisz?* Lent. *Sznirpac* Buiv (Grinaveckienė 1991: 53), **sznirpotac** (TurNiSzw 157); Jaščanino žodynėlis pateikia žodį **sznirpy** '*niek.*: šnervės' (WilJaszcz). Žodis vartojamas baltarusių tarmėse *шнiрпшлi* 'šnervės'; lie. *šniřpti*, tarmiškai *šniřpóti* 'šnypšti'; *šniřpšlės* 'šnervės'.

Kasdinių valgių pavadinimai

brzyzgly, zbrzyzły ‘surūgęs, prarūgęs (apie pieną)’: *Jeszcze do kwaśnięcia jeszcze nazywała się brzyzła, brzyzła mleka, to trocha jak skwaśniej, ni to słodka, ni to kwasna. Nie nadaje się, zbrzyzła mleka, prawda, że to ona ni tawo ni tamu ni nada* Šv; **brzyzgly**: Brzyzgle mleko Rud; **obrzyzły**: Obrzyzłe mleko Pab; **obrzygły**: Obrzygła mleka to troszeczką jak ona tylko zacznie kwaśnić Karv; **obryzszy**: Taka obryzszy, taka niasmaczna jeszcze mleka Alion; **bryzły**: Bryzłe mleko, to nigdzie nie jidzie takie, póki nie skwaśniej Padv; **brzyznąć** ‘rūgti (apie pieną)’: *Jak ciepło, to mleka bardzo prendko brzyźni* Šv; **zbrzyznąć** ‘surūgti, prarūgti’: *Zimo to para dni trzeba czekać, żeby ona [mleko] zbrzyzła* Šv. Žodis dokumentuojamas baltarusių tarmėse бры́злы, абры́злы (CBГ); lie. brìgzti, apibrìgzti;

burložka, burloha 1. ‘neskani sriuba’. Mówili: *a jaka tu dzisiaj zupa, tam buraczki czy kapusta, burložka jakaś zgotowali* Šv. Burloha, *jak niesmacznie, to nazývajo: o, burložka jakaści zrobiła* Lent. Burloha na zupa nazywali, *to taka jakaś nieudana zupa, za gensta może była, może jakaś niesmaczna, nu słowem nieudana jakaś zupa, nieudanie zgotowali, to mówili, nagotowali burlohi* Virš; **burlunga**: *Tam jeden chłopak przychodzi starszy do mamy, mama, nie piecz żadnych tu blinow, bo ja cały dzień suchim jedzeniem, choć jakiej burlungi zgotuj zamiast zupy* Vid; **burluha**: *Ta zacirka bez niczego, pogotuje się, wtenczas burluha i wydzie* Rud. Czyż to kwasna mleka? *Toż to burluha. Prędyj top jakaści burluha, a nie zupa* (Wiljaszcz). **burługa 2.** ‘košė’ Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 137). Žodis vartojamas baltarusių tarmėse бурла́га, бурлѐга, бурлѐнга (CBГ), plg. CB 139; lit. burliūgà, burliuņgė.

Augalų, medžių ir jų dalių pavadinimai

atožela ‘iš medžio stiebo ar šaknies išaugusi jauna šakelė, atauga, atvaša’: *I trawa, i tam i śliwki obeszedzsy takie atożely, i od jabłeni, i bylica ta trawa, i łapuchi, a tam szto хочysz* Šv. Atożyny puska drzewo Padv. Žodis dokumentuojamas baltarusių tarmėse атóжыла (CBГ), plg. CB 62; lie. atžalà, tarm. lie. atāžala;

bruduk ‘riešuto grūdas, grūdelis’: *Brunduki te ciongali, te orzechy, wiewiórki do gniazdków swoich duplów* Rud. Žodis randamas tik baltarusių tarmėse брундук, брундуль (CBГ), plg. CB 99; lie. brándulas;

jurginia, jurginja ‘graižžiedžių šeimos darželio augalas, dideliais įvairių spalvų žiedais (*Dahlia variabilis*)’: *Jurginia, a jakże. Aj, my mieliśmy tak dużo jurginii, nowoczesnej. Bardzo oni kłopotliwe, te jurginii, że te kartofelki trzeba trzymać* Vid. *Kiedys jurgini a to żółta, nu i czerwona jurginia, tam rozmałita gatunki sadzili* Šiaul. *Jurginja* Padv. *Jurginia, piwonía* sadzili Kras; **jurgina**: *U mnie jurginy wykasowali się, drugie to majo* Intur; **jorginia**: [Jakie kwiaty zwykle sadzało się koło domu?] Nu

różne, i jorgini, aj różne, różne kolory, chyba różne kolory, i czerwone, i różowe, i białe, i takie nu rosółkowe, i żółte, i czarne nawet, różne kolory Šv. Žodis dokumentuojamas Balstogės apylinkių ir rusų tarmėse Lietuvos teritorijoje (CB 35), taip pat baltarusių tarmėse *юрґіня, вярґіня* CБГ; lie. *jurginas*;

łębiaki, mžb. **łębiaczki** dgs. ‘sultingas daržovės, žolės lapas su stambu; lapo stambas’: *Nie ma kartofli, jedne łembiaki zrošli* Virš. *W runklach łambiaki i w buraczkach łambiaczki nazywajo sie* Pal. *A tak póki jeszcze ot łami sie to łembiaki, póki oni jeszcze rosno* (buraki), *to łembiaki, nu karmio świni ludzi, świniam, królikam, kuram, wszystkim dajo* Lent. Žodis dokumentuojamas tik baltarusių tarmėse *ламбѣ* (CБГ); plg. CB 69; lie. *laĩbas*;

okot ‘varpos akstinas, ūselis’: *Okot, te takie drobniańkie, wie, takie jak wońsiki. To już oni bardzo czepkie, od jenczmieniu. I nałazi, to nazywa sie okot* Vid; **akoty, koty**. Buiv (Grinaveckienė 1991: 50). Žodis dokumentuojamas baltarusių tarmėse *акоты* (CБГ); lie. *akúotas*;

stabar ‘augalo stiebas be lapų, stambas’: *Gotowali te stabary, kiedy nie trzeba liściaw i być, tych nałamion sie i gotujo, maliniak ten* Intur. Žodis randamas tik baltarusių tarmėse *стабарок* (CБГ); lie. *stābaras*;

żagary dgs. ‘žabas, sausa šaka, žabaras’: *To suche żagary, które już wysechli galenzi, to nu to takie suche żagary palić w piecu, kiedyś palili w piecu wszystkie żagary* Šv. *To luchty wyczyścić wsuwam żagar i sadza wybieram* Intur. *Tylko ścianka jest, ale żagarow nie nosza, tylko drzewa* Lent. *Tutej byli takie brody, to naścielo takich żagarów żeby przejść, tu w tym o rojście* STarp. *Żagar* (SGP). Žodis aptinkamas baltarusių tarmėse *жаґары* (CБГ); plg. CB 45; lie. *žāgaras*;

żylwuci dgs. ‘pilkojo gluosnio vytelės’: *Koszyczki pletli żylwuci, te łozy, z żyłwuciów, to i teraz ploto koszy z takich* STarp; **żyłbuciki** Buiv (Grinaveckienė 1991: 53); **żyłgucie** (SGP). Žodis randamas Seinų tarmėse (CB 110) bei baltarusių tarmėse *жылбѹць, жылгѹць* (CБГ); lie. *žilgas*.

Žemdirbystė ir gyvulininkystė

gil ‘dvilinkė, bimbaldas, byzdėlė’: *Gospodarzom to najwiecej (dokuczają) te muchy, komary, a zwierzentam to gili, ślepaki i komary też, i meszki, to chyba gili najwiecej konsajo* Šv. *Gili* Virš. *Gili siadali* [na krowy], *takie wielkie jak bambawozy* Padv. *Te gili, te muchi takie duże napadali na krowy* Karv. *Gil* Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 137). *Byli szerszni, oni podobne na te gili* Rud. *Gili konsajo, jeśli ukońsi człowieka, to puchnie. Teraz już nie ma, wykasowali sie te gili* Kar. *To jeszcze on większy ten gil jak bonk. Bonki też duże, teraz to ja nie widza tych bonków, a kiedyś jak był rojst, las, to tam tego brudu było dużo* Lent. *Gil* Buiv (Grinaveckienė 1991: 51); **gilować, zagilować** ‘apie gyvulių bandą: lakstyti ganyklose’: *Krowa giluje, ogon do*

góry i biega po polu Virš. *Tak, jak goronco i gili konsajo, to krowa zagilowała i zerwi sie, i przyleci, ogon do góry i giluji, mówio Kkrowy gilujo, nu przeważnie gilujo krowy na deszcz, o już jak krowy gilujo, to mówio: jutro deszcz bendzi* Šv. *Gilujo wo jak bonki konsajo, czy tam muchi, już ja i zapomniałam* Vid. *Kiedys gilowali krowy, teraz i goronco i tak nie gilujo* Karv. *Krowa giluje* Pab. *Gilować* Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 138). *Gilujo jak gili ich* [krowy], *juž jak gili* Lent. *Jak lato, to juž chwostry zadarli i poparli sie, gilujo krowy* Rud. *Te bonki jak ukonso, to wtedy krowy gilujo, leco* STarp. *Gilować* Buiv (Grinaveckienė 1991: 51). Žodis aptinkamas Baltogės apylinkių bei rusų tarmėse Lietuvos teritorijoje (CB 29, 44); taip pat baltarusių tarmėse: *гіль, гільваць* (CBГ); lie. *gyl̃s, gyliúoti*;

grambul ‘vabalas’: *Po drzewach oni łažo, takie rude, żółte, grambuli* Kar; **grumbal**: *Grumbali to gryczaniki bywajo, gryka siać trzeba, to takie żółtowane żuczki, grumbali to mogo nazywać każdego żuka prawie* Rud. Žodis dokumentuojamas tik baltarusių tarmėse *грамбуль* (CBГ, plg. CB 65); lie. *grambuol̃s*;

gułda ‘kiaulių išgulėta vieta šiauduose prieš atsivedant paršiukus’: *To taka jak gniazdo sobie robi świnia, gułda, uściela słomy* Lent. Žodis aptinkamas baltarusių tarmėse *гулта* (CBГ); plg. CB 65; šį žodį baltarusių tarmėse analizavo Urbutis (1969 (1): 54); lie. *gũlta, gũltas*;

margajka ‘marga karvė’: *Jak komu nadejdzie, tak ten nazywa (krowę). I jodajka, i margajka i czarniucha, i dwiłajka. To nie dla koloru nazywali* Pab. *Margajka strakata tam nazywali, to margajka, to jaka ryża* Intur; **margojka**: *Margojka, to gwiazdka, łaciatka* Alion. *Margojka albo dwiłowka to już wiencej ciemna krowa* Kern; **margocha**: *Krowa bywa to i czarnulka nazywajo, i krasulka, i margocha* Lent. *Margocha krowa, to ja pamientam nazywali* Kras. *Krowy nazywali tysocha, margocha, jak łatki takie* STarp. *Margocha, to czarnucha, różnie nazywali krowy* Lent; **margula**: *I krasula i margula, czarnulka* STarp; **marga** Buiv (Grinaveckienė 1991: 51); **margiuk** ‘margo šuns, veršiuko, jaučio vardas’ Buiv (Grinaveckienė 1991: 51). Dokumentuojamos tokios žodžio formos: *margojka, margiala, margialka* Vilniaus teritorijoje (CB 80), baltarusių tarmėse tik forma *маргэль* ‘margas jautis, margis’ (CBГ); lie. *maĩgė* ‘marga karvė’;

pejsować ‘pakartotinai kulti miežius, kad nubyrėtų akuotai’: *To pejsujo jenczmién, on ma ościuki i po zbożu bijo, obiawajo te ościuki, a potem wieli* Rud; **pojsować, wy-pojsować** įvyk. (SGP); **pejsać** Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 142); **pojsać** Buiv (Grinaveckienė 1991: 52); **pejsany** ‘paisytas’ Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 142). Žodis dokumentuojamas vietinėse lenkų tarmėse (CB 48); taip pat baltarusių tarmėse: *пəйцаць, пəйсаваць, пəйцаць* (CBГ), lie. *paisýti*;

żaginie dgs. ‘iš karčių sukaltos dvi suremtos tvorelės šienui ar javams džiovinti’: [Na czym łubin suszyli kiedys?] *A to byli żagini, jak mokre lato, to i siano suszyli na tym* Karv. *Kartoflanik to na płoty, na żagini takie stawili, a żyta to stawili w*

snopki Jon. Kiedys kartoflanik na žagini nakładali, suszyli krowam Šiaul. Žagini z polankow zbiwali, jeżeli nie można było wysuszyć (siana), to położy na te žagini. Kaniuszyna to już na žaginiach suszyłaś Pal. Žagini Buiv (Grinaveckienė 1991: 530. Žodis dokumentuojamas rusų tarmėse Lietuvoje (СБ 30) ir baltarusių tarmėse жажіні (СБГ); apie šio žodžio paplitimą baltarusių tarmėse žr. Urbutis 1969 (1): 59–60; lie. žaginys ‘rąstas neapkapotomis šakomis; šakotas stulpas, primenantis kopėčias’, plg. kitas reikšmės LKŽ.

Tradicioniai liaudies papročiai

skwierstula ‘šviežia mėsa duodama po kiaulės paskerdimo kaimynams arba pažįstamiems; bendros vaišės po skerdimo’: *Jak zakole sie prosiaka, nazywa sie skwierstula, mówi sie, zaprasza sie kogokolwiek, nu to przychodźcie dziś do mnie na skwierstula. Kiedysi mego męża teść zapraszał do córki, przychodź, mówi na skwierstula, wtedy i wtedy beńdzim kłuli Paež. Kiedy zakolo, nu to skwierstula, czy komu dajo, to już jego to podsmażo, dajo jak już skwierstula Lent; skwarstula: Człowiek, który pomagał gospodarzu zabijać ta swinia, no to już kolacja ta zrobił, to już samo sobo, ale nazywali jeszcze skwarstuli dostał. Skwarstula to znaczy kawalek miensa jemu dali, świżynki tej Virš; skierstuli dgs.: Nu taki poczenstunek to nazywajon sie skierstuli, to trzeba posłać tam skierstuli dla siostry czy dla sonsiadki Šv. Skierstuli Buiv (Dvil 121). Skierstuli Lent; skwierstula: Przychodzi na skwierstula, nu to ten jusznik gotujo z tej krwi taka zupa, to tam smażo, czenstujo już tym miensem STarp; skierstuwi dgs.: Skierstuwi zanioso (sąsiadom), kawaleczek miensa Rud. Skierstuwi Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 143); skwierstuny dgs. Buiv (Dwil 121); skwiarsty, skwirstuli dgs. Buiv (Grinaveckienė 1991: 52); swiarstuny dgs.: My tut u sonsiada na swiarstunach byli Padv. Laučiūtė pateikė žodį skierstuny iš Vilniaus apyl. lenkų tarmių (СБ 84); aptinkamas baltarusių tarmėse: скарстўля, скварстўля (СБГ); lie. skerstuvės;*

važyniać się ‘leistis nuo kalniuko per Užgavėnės’: *Ważyniać sie trzeba na Zapusty, to beńdzi len duży wyrośni. Mówi, len trzeba przeciongnońć Meż. Nu takie sani byli, to jak nasiońdziem i pieńciu, i sześciu i na tych saniach z góry, to na Zapusty ważyniali sie Lent. Ważyniać sia Buiv (Grinaveckienė 1991: 53). Laučiūtė dokumentuoja žodį baltarusių ir lenkų tarmėse СБ 43; baltarusių tarmėse Lietuvos teritorijoje aptinkamas важня́цца (СБГ); lie. važinėtis;*

wircinka ‘suvertų daiktų vėrinys, kirbinė, parduodama Kaziuko mugėje’: *Nu i przynosi takie obarzanki, nanizana moża na waga, na ta wircina, to musi wircinka nazywała sie, ten sznurek taki Vid. Wircina. To przeważnie obarzanki mówio. O, jak kiedy jeździli na Kaziuka, toż było tego, oj, mówi, kupiła wircina, a moja wujenka pojechała do Wilna, kupiła wircina tych obarzanków, a było na Kazimierza wielkie*

bloto, rozerwał sie ten sznurek i ta wercina obarzanków poleciała do błota Paež. *Kupilam wercina obarzanek Bez. Byli wienksze obarzanki, to wienksza wircinka ta* STarp. Žodis aptinkamas baltarusių tarmėse: *вiрyina* (СБГ), lie. *vìrtinė* ‘kas nors sukabin-ta, suverta ant virvės’.

3. Trečia lituanizmų grupė

Pastarosios grupės žodžiai nėra plačiai vartojami – dokumentuojami tik Lietuvos teritorijoje. Šių žodžių nerasime baltarusių kalbos žodynuose, juos galime interpretuoti kaip tiesioginius skolinius iš lietuvių kalbos į lenkų tarmes. Remiantis surinktais duomenimis apie tarmių leksiką Lietuvos teritorijoje bei informatorių prisiminimais, daroma prielaida, kad skolinių atėjimo laikas – XX a. pradžia. Jie sudaro tokias pat temines grupes, kaip ir anksčiau aptartos grupės žodžiai.

Gyvulininkystė

dźwiły ‘tamsiai rausvas, žalas (ppr. apie galvijus)’: *Kiedyści krowy były ryże i dźwiłe, szerść taka ciemna, ciemna* Most; **dwily** (TurNiSzw 138); **dwilajka** ‘žala karvė’: *Jak komu nadejdzie, tak ten nazywa [krowę]. I jodajka, i margajka i czarniucha, i dwilajka. To nie dla koloru nazywali* Pab. *Dwilajka* (TurNiSzw 138); **dwilojka**: *Margojka albo dwilojka to już wiencej ciemna krowa* Kern. *Dwilojka* (TurNiSzw 138). Viežbovskis aptiko žodį Vilniaus regiono baltarusių ir lenkų tarmėse: brus. *дзвілы*, le. *dvily* (СБ 45); lie. *dvylai*;

inksztyr ‘galvijų parazitų vikšras po oda’: *Inksztyrow tych to była. To takie guzy wielkie, to muchi jakie jak konsajo* Pab. *Ugr’y mówili, jak kto mówił inksztyry. Mówili, motyl jajki te znaszał* Karv. *Inksztyry to wyciskiwali, robak jest taki, wyciongnisz, oni, muchi, bizdałki takie latajo i napaszkudzo, i wtedy robi sie guz, a w tym guzia robak taki bywa* Ūta; **jinksztyr** (TurNiSzw 143). *Jinksztyr* Aukštadvario apyl. (Grinaveckienė 1977: 138), Buiv (Grinaveckienė 1991: 51); **inksztir**: *Inksztiry bywajo najwiencej jeżeli chuda żywiola. I teraz bywajo inksztiry. Kiedyś to ich wyciskiwali, była inksztirów* Alion. *Nu tutaj takie nazywali sie inksztiry, to buwało oni sami tak pacisno i wychodzo takie bjale, a później to kupawali tam jaka lekarstwy i szmarowali, to oni wylazywali* Intur; **inkszczur**: *Oni nazywali sie inkszczury, takie guzy, trzeba było czym szmarować, ci wyciskiwac ich, te robaki u cieluka, ci u krowy była* Kras; **inkszczyr**: *Inkszczyry kiedy wybierali jako grafko, czy czym jak chtóry, jak gdzie wyciśniesz mocno, to byli u bardzo chudych krow, te inkszczyry byli* Rud. СБ pateikiama Turskos lenkų tarmėse užrašyta forma (СБ 78); lie. *inkštiras*;

kukula ‘kiaulė’: *Kukula, kukula i šwinia powoła. Toż ona po głosie gospodarza wie Pab. Otremskis dokumentuoja žodžius kukucia, kukuťka, kukcia Vilniaus regiono lenkų tarmėse* (CB 80); lie. *kukùlė*;

szemy ‘apie arklio spalvą: pilkas’: *Szeme koni to te nazywali sie siwe Jon; szamowaty* ‘apie arklio arba karvės plauko spalvą: pilkas’: *Nu taki bywa ni to siwy, ni to gniady taki, taki szamowaty, po mojemu to taki Šv. Nu i takie bywajo, nu szamowaty, to on taki, i bywa tam szerszecza u jego i białtawo, i ciemno, maść taka szara Lent. Krowy takie siwe, szamowate Kras. Szara, taka szemowata krowa [była] STarp; szamocha* ‘apie karvės plauko spalvą: pilka’: *Szamocha, to taka ciemna bordowa, kolor taki, u nas była w kolchozie taka STarp. Bywa taka szamowata krowa, nu ona taka z odcieniami, to nazywali szamocha Lent; też szemka: Szemka jak szara, taka szemowata krowa STarp; szemajka* (TurNiSzw 157). Laučiūtė dokumentuoja lenkų tarmėse Lietuvoje (CB 84); lie. *šėmas*.

Augalų ir atmosferos reiškinių pavadinimai

paparć ‘sporinis dideliasis karpytais lapais augalas (*Dryopteris*)’: *Ido paparcia szukać do lasu Intur; paporciowy* ‘paparčio’ (TurNiSzw 150); lie. *papařtis*;

puśnia ‘supustyta sniego krūva’: *Puśni takie ponawiewało, takie puśni, że równe z domem puśni nawieji, naprzeciw domu drugi dom stoi ze śniegu Šv. Puśni bywajo, zawieja, to nie można wyjść. Buwało z koniami aż naukoło wioski jado Intur; lie. pusnìs*;

warnałeszy ‘graižąžiedžių šeimos augalas plačiais apvaliais lapais ir dideliais kibiais vaisiais (*Arctium*)’: *Warnałeszy, warnałeszy to też te same dziady Šv; war-nałeszy: Warnałeszy to taka roślina gdzie do włosów takia jak guzikai czepion sia Jon; lie. varnalėša*.

Valgių pavadinimai

łapienia ‘lapų (burokėlių ar kt.) sriuba’: *Jak babcia opowiadała, to była i łapienia i szupienia zupa. Łapienia to była kruczkowa liści, nu i tam kartofli trocha, co iszcze dobawiali, chto skwarzył, chto bielil, chto posna jad Rud. Nu to łapienia, to z buraczków, bo listeczki. Po naszymu to botwinka. Zupa ze szczawiu, to też łapienia Dub. Laučiūtė pateikia brus. leksemą ланеня iš Vilniaus apyl. (CB 47); lie. lapiñė*;

szupienia ‘košė verdama iš grūdų ir pateikiama saldžiai’: *To parzyli owias, potem jego suszyli, a potem w żarnach jego ucierali, a potem nacułki byli takie i o tak machasz, machasz, wszystkie te ościuki, ta łuska odchodzi, a potem parzo, to z cukrem zalewali słodko wodo, nu i tak szupienia była Rud; szupienie* (SGP). Laučiūtė dokumentuoja tik lenkų kalboje, remiasi lenkų kalbos žodynais: *szupienia, szupienie, szuponia* (CB

84); Kurzowa dokumentuoja žodį Lietuvos lenkų tarmėse (Kurz 437); lie. *šūpinỹs* ‘košė, verdama iš žirnių, pupų, kruopų, bulvių arba ruginių miltų, mėsos ir kt.’;

szwłpiki dgs. 1. ‘iš duoninės tešlos susukamas kukulis’: *Szwłpiki to też z tego ciasta chlebowego. Ta ciasta wybierzy, trocha monko obsypi, żeby dała sie wykaczać i kroili na kawaleczki, i gotowali w gotowanej wodzie, a potem ci tłuszcz, ci masła, to nazywali szwłpiki, chlebowa szwłpiki* Mež. 2. ‘iš virtų bulvių ir miltų kepti blynėliai su įdaru ar be jo’. *Szwłpiki to jest nie bondy, tu wiecej z białoruskiego rozmawiali, to byli kakory. Ona parzona kartofla, stłuczona, dobawiało sie trocha monki, nu i naczyniało sie grzybami, chto jakim miensem, chto wantrobka jaka, ich zlepile i stawili do pieca, piekli, a potem nasmażyli masła, czy śmietany, chto marchwio naczyniał* Rud. *I tak bez niczego piekli (bliny te), cienieńkich takich napieczysz, szwłpiki* Kras. *Szwłpiki i kakory nazywali ich, na blaszce upieczы* STarp. *Szwłpiki* (Wiljaszcz); lie. *švilpukai; švilpikai*.

4. Ketvirta lituanizmų grupė

Gana didelę tiesioginių skolinių grupę sudaro ir naujausi skoliniai, kurie atsiranda iš aktyvaus lietuvių kalbos poveikio lenkų kalbai. Jie spontaniškai atsiranda informantų kalboje, vartojami nereguliariai ir apibūdina naujausius reiškinius; šios leksemos tik dalinai adaptuotos kalboje. Štai kai kurie pavyzdžiai:

aukletoja ‘pedagogė, auklėtoja’ – lie. *áuklėtoja*; **duje** dgs. ‘dujos’ – lie. *dūjos*; **lajda** ‘televizijos programa’ – lie. *laidà*; **plant** ‘plentas, kelias’ – lie. *pléntas*; **sklip** ‘žemės sklypas namui statyti’ – lie. *sklỹpas*; **połapinia** ‘palapinė’ – lie. *palapinė*.

IŠVADOS

Leksinių lituanizmų, funkcionuojančių Vilniaus, Trakų, Širvintų ir Molėtų krašto lenkų tarmėse, analizė parodė, kad: 1) išlikusi nedidelė XVI–XVIII a. laikotarpio skolinių grupė (tarmėse skoliniai vyrauja pakitusiomis reikšmėmis) bei 2) didžiausią skolinių grupę, kuri funkcionuoja baltarusių ir lenkų tarmėse Lietuvos teritorijoje, sudaro vadinamieji kontaktiniai lituanizmai (Мартынов 1965: 90). Jie sudaro kitokias semantines kategorijas, nei rašytiniuose šaltiniuose aptinkamos leksemos, ir liudija apie dažnus daugiaetninių bendruomenių kontaktus ūkinėje ir kultūrinėje veikloje (tai žodžiai, nusakantys žmogaus išvaizdą, jam būdingus veiksmus ir elgesį, taip pat leksemos, apibrėžiančios gyvulininkystės, žemdirbystės, dvasines ir materialines vertybes, valgių pavadinimus).

Lietuvių kalbos skoliniai, funkcionuojantys lenkų tarmėse, parodo šimtmečius trukusią lietuvių ir baltarusių kalbų įtaką tiriamųjų vietovių lenkų kalbai. Didžioji

dalį lenkų tarmėse vartojamų lituanizmų yra plačiai dokumentuojama baltarusių tarmėse, o tai gali liudyti apie šių skolinių atėjimą į lenkų kalbą per baltarusių tarmes¹². Remiantis pateiktais kalbos duomenimis, galima daryti prielaidą, kad tiriamojame teritorijoje lenkų tarmes formavo baltarusių kalbos pamatas¹³. Iš pateiktos leksinių lituanizmų analizės matyti, kad skoliniai pradžioje pateko į baltarusių tarmes, susiformavusias lietuviško substrato pagrindu¹⁴, o jau vėliau keliavo į lenkų kalbą.

Galbūt išsamesni tyrimai (jeigu juos šiandien dar būtų įmanoma atlikti), skirti senosios baltarusių kalbos funkcionavimui Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, ypač šios kalbos šnekamosios atmainos paplitimui tarp kaimo gyventojų apibrėžti, taip pat baltarusių etnoso riboms Lietuvos teritorijoje nustatyti, leistų apibūdinti baltarusių kalbos reikšmę Lietuvos valstiečių polonizacijos procesui XIX a. viduryje.

VIETŲ PAVADINIMŲ SUTRUMPINIMAI

Alion – Alionys, Širvintų r.	Mež – Mežionys, Vilniaus r.
Arn – Arnionys, Molėtų r.	Most – Mostiškės, Vilniaus r.
Bars – Barskūnai, Širvintų r.	Nem – Nemenčinė, Vilniaus r.
Bez – Bezdonys, Vilniaus r.	Pab – Paberžė, Vilniaus r.
Buiv – Buivydziai, Vilniaus r.	Padv – Padvarionys, Vilniaus r.
Dub – Dubingiai, Molėtų r.	Paež – Paežeriai, Vilniaus r.
Intur – Inturkė, Molėtų r.	Pal – Paluknys, Trakų r.
Jon – Joniškis, Molėtų r.	Rud – Rudiškės, Trakų r.
Kar – Karažiškės, Trakų r.	STarp – Senasis Tarpupis, Trakų r.
Karv – Karvys, Vilniaus r.	Šiaul – Šiauliai, Širvintų r.
Kern – Kernavė, Širvintų r.	Šv – Šventininkai, Vilniaus r.
Kras – Krasnapolis, Trakų r.	Ūta – Ūta, Molėtų r.
Lent – Lentvaris, Trakų r.	Vid – Vidugiriai, Molėtų r.
Maiš – Maišiagala, Vilniaus r.	Virš – Viršuliškės, Vilniaus r.

¹² Vincas Urbutis pateikė tokio pobūdžio pastabų savo straipsnyje, nagrinėdamas dabartinės baltarusių kalbos lituanizmus; atkreipė taipogi dėmesį į nevienodą lituanizmų chronologinį pasiskirstymą bei įvairų jų arealinį paplitimą (Urbutis 1969 (2): 159–160).

¹³ Tokios išvados buvo daromos Valerijaus Čekmono straipsniuose (čia pateikiamos nuorodos tik į tas publikacijas, kurios buvo skirtos Vilniaus krašto bei šalia jo esančių teritorijų kalbinei situacijai aptarti (Чекман 1982, 1995; Čекмонас 1999). Lenkų mokslininkas Janusz Riegeris ne kartą išsakė nuomonę dėl lenkų tarmes formavusios baltarusių kalbos pamato Vilniaus ir Trakų teritorijose (Rieger 2006: 39). Šios hipotezės šalininkas Leszekas Bednarczukas teigia, kad istoriniais laikais baltarusių kalbos teritorinės ribos buvo daug platesnės ir driekėsi toliau nei Vilniaus ir Trakų teritorija (Bednarczuk 1999: 103).

¹⁴ Lietuviško substrato klausimas Baltarusijos teritorijoje šiandien jau nekelia didesnių abejonių, žr. šiai problemai skirtus lietuvių, baltarusių ir rusų mokslininkų straipsnius bei gausią bibliografiją leidinyje: Судник Т. М., red., 1980: *Балто-славянские этноязыковые контакты*. Москва: Наука.

ŠALTINIAI

Jabl – Jablonskis Konstantinas 1941: *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje 1: Tekstai*. Kaunas: Lietuvos istorijos draugija.

Kurz – Kurzowa Zofia 1993: *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Warszawa-Kraków: PWN.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga internete: www.lkz.lt.

LKŽK – Lietuvių kalbos žodyno kartoteka su papildymais.

SEJL – Smoczyński Wojciech 2007: *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński.

SEJP – Boryś Wiesław 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

SEJPSł – Sławski Franciszek 1952–1982: *Słownik etymologiczny języka polskiego* 1–5. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.

SGP – Karłowicz Jan 1900–1911: *Słownik gwar polskich* 1–4. Kraków: Nakł. Akademii Umiejętności.

SPGL – Rieger Janusz, Masojć Irena, Rutkowska Krystyna 2006: *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa: DiG, 119–455.

TurNiSzw – Zasób lesykalny polskiego dialektu ludowego Wileńszczyzny okresu międzywojennego utrwalony w pracach H. Turskiej, K. Nitscha i H. Szwejkowskiej (opracowała I. Grek–Pabisowa). – *Acta Baltico-Slavica* 26, 129–177.

Tur – Regionalne słownictwo Wileńszczyzny okresu międzywojennego utrwalone w pracy H. Turskiej *Język polski na Wileńszczyźnie* (opracowała I. Grek–Pabisowa). – *Acta Baltico-Slavica* 26, 121–129.

WilJaszcz – Rieger Janusz 1996, 1999: Słownictwo „wileńskie“ ze zbioru Leonarda Jaszczanina. – *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* 1, Warszawa: DiG, 79–109; tęsinys: Słownictwa „wileńskiego” ze zbiorów Leonarda Jaszczanina ciąg dalszy. – *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* 2, Warszawa: DiG, 57–77.

Dwil – Dwilewicz Barbara 1997: *Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*, Warszawa: DiG.

ГСБМ – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*: выпуск 1–32, рэд. А. М. Булыкі, А. І. Жураўскага. Мінск: Беларуская навука, 1982–2012.

СБ – Лаучюте Юрате Алоизовна 1982: *Словарь балтизмов в славянских языках*. Ленинград: Наука. Ленинградское отделение.

СБГ – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* 1–5, рэд. Юзэфа Фларыянаўна Мацкевіч. Мінск: Навука и тэхніка, 1979–1986.

СБМ – Насовіч Іван І. 1983: *Слоўнік беларускай мовы*. Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя.

СГВ – Сцяшковіч Таццяна Піліпаўна 1972: *Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці*. Мінск: Навука и тэхніка.

ЭСБМ – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 1978–2007: выпуск 1–12, рэд. Віктар Уладзіміравіч Мартынаў, Генадзь Афанасьевіч Цыхун. Мінск: Навука и тэхніка.

ЭСРЯ – Фасмер Макс 1964–1973: *Этимологический словарь русского языка*, Москва.

ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков* 1974–2003: выпуск 1–30, ред. О. Трубачев, Москва: Наука.

LITERATŪRA

Bednarczuk Leszek 1994: Stosunki etnolingwistyczne na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. – *Acta Baltico-Slavica* 22, 109–124.

Bednarczuk Leszek 1999: Litewsko-słowiańskie pogranicze językowe w pierwszej połowie XX wieku w świetle badań Olgierda Chomińskiego. – *Acta Baltico-Slavica* 24, 95–106.

Čekmonas Valerijus 1999: O bilingwizmie polsko-litewskim i litewsko-polskim na Dence (czyli na północno-wschodnich obszarach Wileńszczyzny). – *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie*. Warszawa: Elipsa, 28–39.

Grek-Pabisowa Iryda 1993: O charakterze związków języka litewskiego z gwarami rosyjskimi i polskimi. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 30, 54–60.

Grek-Pabisowa Iryda 1997: Językowa rzeczywistość na Kresach północno-wschodnich. – *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*. Warszawa: SOW, 145–179.

Grinaveckienė Elena 1977: Lietuviškos kilmės leksika Aukštadvario lenkų šnektoje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 17, 133–142.

Grinaveckienė Elena 1983: Lietuviškos kilmės leksika Lietuvos paribio baltarusių šnektose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 22, 182–204.

Grinaveckienė Elena 1991: Buivydžių apylinkių (Vilniaus r.) lenkų šnektos lituanizmai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29, 47–64.

Laučiūtė Jūratė 2007: Baltiškos kilmės vardažodžių galūnių likimas šiaurės slavų kalbose. – *Res humanitariae* 2, 85–102.

Otrębski Jan 1931: Lituanizmy słownikowe w dialekcie polskim na Wileńszczyźnie. – *Język Polski* 16, 79–85.

Rieger Janusz 2006: Polszczyzna gwarowa na Litwie. – Janusz Rieger, Irena Masojć, Krystyna Rutkowska. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa: DiG, 11–48.

Rutkowska Krystyna 2006: Lituanizmy leksykalne w gwarach polskich na Litwie. – Janusz Rieger, Irena Masojć, Krystyna Rutkowska. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa: DiG, 73–108.

Rutkowska Krystyna 2007: Z zagadnień chronologii zapożyczeń litewskich w gwarach polskich z terenu Litwy. – *Prace Filologiczne* 53, 487–502.

Rutkowska Krystyna 2008: Świadomość narodowa a język ludności wiejskiej na pograniczu polsko-białorusko-litewskim. – *Prace Filologiczne* 54, 345–366.

Rutkowska Krystyna 2008a: Język a tożsamość na pograniczu polsko-litewskim. – *Tożsamość – język – rodzina: z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim*. Warszawa: SOW, 53–68.

Rutkowska Krystyna 2010: O pojemności semantycznej zapożyczeń leksykalnych z języka litewskiego funkcjonujących w polszczyźnie gwarowej na Litwie. – *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy*, red. J. Mędelśka i Z. Sawaniewska-Mochowa. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 342–348.

Rutkowska Krystyna, Sawaniewska-Mochowa Zofia 2012: Zapóżycczenia litewskie dotyczące człowieka w gwarach polskich na Litwie. Aspekt semantyczny i etnolingwistyczny. – *Baltistica*. VIII Priedas, XI Baltistų kongreso straipsnių rinkinys, 99–117.

Smoczyński Wojciech 2001: *Język litewski w perspektywie porównawczej*. Kraków: Wydawnictwo UJ, 445–460.

Smułkowa Elżbieta 2002: *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*. Warszawa: Wydawnictwo UW, 242–257, 272–283.

Tekielski Krzysztof 1980: Lituanizmy leksykalne w dialekcie okolic Podbrzezia i Niemenczyna. – *Acta Baltico-Slavica* 13, 62–73.

Turska Halina 1995: *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, wstęp i opr. V. Čekmonas. Vilnius (przedruk z r. 1939).

Urbutis Vincas 1969 (1): Dabartinės baltarusių kalbos lituanizmai. – *Baltistica* 5, 43–68.

Urbutis Vincas 1969 (2): Dabartinės baltarusių kalbos lituanizmai (tęsinys). – *Baltistica* 5, 149–162.

Urbutis Vincas 1984: Slavų kalbų pseudobaltizmai. – *Baltistica* 20(1), 30–38.

- Walczak Bogdan 1982: Z zagadnień etymologizacji zapożyczeń romańskich w języku polskim. – *Język–teoria–dydaktyka*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 172–194.
- Zdaniukiewicz Alojzy Adam 1972: *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zinkevičius Zigmąs 1974: Alojzy Adam Zdaniukiewicz, Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo. – *Baltistica* 10, 207–214.
- Zinkevičius Zigmąs 1984: *Lietuvių kalbos istorija* 1. Vilnius: Mokslo, 255–275.
- Zinkevičius Zigmąs 1987: *Lietuvių kalbos istorija* 2. Vilnius: Mokslo, 46–52, 61–68.
- Аксамитов Анатолий 2000: Белорусско-литовская лексико-фразеологическая интерференция. – *Acta Baltico-Slavica* 25, 89–104.
- Гринавяцкене Эляна, Мацкевич Юзефа Ф., Романович Елена М., Чеберук Елена И. 1975: Бытовая лексика литовского происхождения в Западной Белоруссии. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 15, 163–195.
- Лаучюте Юрате Алоизовна 1973: Тематические особенности балтизмов в славянских языках. – *Baltistica* 11 (2), 155–164.
- Лаучюте Юрате Алоизовна 1975: Терминология обработки дерева (заимствования из балтийских языков в славянские). – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 15, 145–161.
- Лаучюте Юрате Алоизовна 1982: *Словарь балтизмов в славянских языках*. Ленинград: Наука. Ленинградское отделение.
- Мартынов Виктор Владимирович 1965: Типы лексических балтизмов в белорусских диалектах. – *Acta Baltico-Slavica* 9, 90.
- Чекман Валерий Николаевич 1972: К проблеме литовско-белорусских лексических связей. – *Baltistica*, 8(2), 147–156.
- Чекман Валерий Николаевич 1982: К социолингвистической характеристике польских говоров белорусско-литовского пограничья. – *Studia nad polszczyzną kresową* 1, 123–138.
- Чекман Валерий Николаевич 1995: Предисловие. – Галина Турска. *О происхождении польскоязычных ареалов в Вильнюсском крае*. Vilnius: Mintis, 3–58.

Lithuanian borrowings in Polish dialects in Lithuania

SUMMARY

The subject of the description in this article is a large amount of lexical borrowings from the Lithuanian language which function in Polish dialects in Lithuania. The expressions recorded in the dense areas where the Polish language is primary, that is in the Vilnius and Trakai regions as well as in parts of the Širvintos and Molėtai regions, have been analysed. The comparative chronological analysis of Lithuanian borrowings as well as the analysis on the transfer of the Baltic lexis into the Slavic dialects have been made. The verification of the historical dictionaries and vocabulary collected in the lexical studies of dialects shows that these expressions form several chronological layers (from the sparsely used 16th century borrowings till the latest borrowings that continue penetrating). The thematic comparison may indicate the variety of inter-ethnic relations on the former lands of the Grand Duchy of Lithuania. The indirect borrowings dominate due to the fact that a lot of borrowings penetrated into the Polish dialects through Belarusian. This fact may be used as a linguistic evidence confirming the thesis about the Belarusian origins of the new Polish dialects in Lithuania.

Įteikta 2012 m. rugsėjo 3 d.

KRISTINA RUTKOVSKA

Vilniaus universitetas, Polonistikos centras

Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva

kristina.rutkovska@gmail.com